

Belső szerkezetét tekintve mindegyik fokon megkülönböztethetünk *nézeteket, elveket*, amelyek csak részben találkoznak a törvények rendelkezéseivel, utasítások jogi szabályozásaival, részben ütköznek is velük (pl. előítéletek érvényesülése). Még iskoláinkban sem ritka, hogy a gyermekvédelmi törődésre szoruló gyermekeket függetlenül attól, hogy veszélyeztetettségük anyagi, erkölcsi (pl. szülők börtönben) vagy egyéb forrásból fakad, tehertételként kezelik, akiktől leghasznosabb csendesen megszabadulni. Ebből a szemléletből fakad az a torz nézet is, amely hamis azonosítással kizárja, hogy jó anyagi helyzetben, kiemelt státusú szülők otthonában nevelkedő tanulók veszélyeztetettek lehetnének. Fel kell ismernünk, hogy a veszélyeztetettség egyaránt származhat anyagiak hiányából és anyagiak túlzott birtoklásából, elhanyagolásból és agyonkényeztetésből. A családok szerkezeti változásainak eredményeként ma a tanulók többsége a család ellenőrzése nélkül nevelkedik (kulcsos gyerekektől azokig, akik már önálló lakással rendelkeznek), és az sem közömbös, hogy a szülők többsége a gyerekekkel való foglalkozás gondjait saját kényelmének és szabadságának biztosítására anyagi eszközökkel váltja meg. Az ellenőrzés csökkenése, a bővebb anyagi ellátás gyakran viszik hamis utakra a gyermekeket, akik ráadásul épp ezzel a két eszközzel: a nagyobb szabadsággal és a több pénzzel könnyen válnak a többi kamasz irigvelt és utánzásra ösztönző eszményképeivé.

Szólnunk kell végül arról is, hogy nincs környezetvédelem, amely ne a *környezet kultúráltságára* támaszkodna. Ahhoz, hogy az iskola ne csak szószékké, hanem műhelyé is váljon, gondot kell fordítania:

a) a dekorációk izlésességére, esztétikájára (ne papírdarabok kerüljenek a falra, ne giccsek vegyék körül a tanulókat, kirándulásokon ne ilyenekre költsék pénzüket);

b) folyosók, termek tisztaságára és tisztántartására;

c) a rongálók, szemelők leleplezésére, okozott káruk megtérítésére (munkával hozzák helyre);

d) és a mentálhigiénia ápolására, minden durva beszéd, trágárság, agresszív viselkedés meggátolására, az iskolában legyen lehetetlen mások emberi méltóságának bármilyen formájú megsértése.

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy az MM utasítása szerint a tavaszi nevelési értekezlet kötelező témája a gyermekvédelem. Tanulmányunk az értekezlet előkészítéséhez is segítséget kíván adni.

DR. BÓRA FERENC
Kaposvár

Az általános iskolák osztályfőnöki óráin alkalmazott nevelési módszerek

VIZSGÁLATUNK CÉLJA, MEGSZERVEZÉSE

Feltételezésünk szerint az általános iskolai nevelés és oktatás tervének fokozatos bevezetésének következtében a nevelésközpontú szemlélet kibontakozóban van, de a progresszív metodikák lassan nyernek tért. A korábban bevált módszerek jelen időszaki alkalmazása előnyösen alakítja a közösséggé válás folyamatát, bár esetenként a merev tantestületi légkör és az autokratikus vezetési stílus lassítja, helyenként gátolja

a fejlődést. Célunk volt, hogy feltárjuk az általános iskolák osztályfőnöki óráin alkalmazott módszerek arányát s néhány minőségi mutatóját.

Somogy megye általános iskoláinak osztályfőnöki munkaközösség vezetői harminckét osztályfőnöki óráról szelektív (módszerekre vonatkozó) jegyzőkönyvet készítettek. Ezen kívül húsz osztályfőnöki órát magunk is látogattunk, s a módszerekre vonatkozó órarészleteket regisztráltuk. Saját tapasztalataink, megfigyeléseink is alapját képezik az empirikus tényanyagunknak. Ezenkívül az osztályfőnöki munkaközösség-vezetők megyei tanfolyamának hallgatóitól – csoportos és egyéni interjú keretében – is kaptunk adatokat. Vizsgálataink érvényességi köre megyénk általános iskoláira vonatkoznak elsősorban, de úgy véljük, hogy megállapításaink szélesebb körben is helytállóak.

AZ EMPIRIKUS VIZSGÁLAT ADATAINAK ELEMZÉSE

A vizsgálat során az 52 órán alkalmazott összes módszert vettük alapul, s kiszámítottuk a módszertípusok százalékos arányát. A követelés különböző módszerkombinációit – az osztályfőnöki órákon alkalmazott összes módszerhez viszonyítva – 33,1 százalékban, a meggyőzés módszereit 54,3 százalékban, a gyakorlás metodikáját 12,6 százalékban alkalmazzák a pedagógusok. Százalékban kimutatott tény, hogy a gyakorlatban alkalmazott módszerek több mint fele a legdemokratikusabb eljárásokat – a meggyőzés különböző módjait – tartalmazza.

A követelés alkalmazásának százalékos adatait a következő táblázat tartalmazza:

Serkentés:	15,5%	Kényszerítés:	5,6%	Gátlás:	12,0%
Az összesen alkalmazott módszerekhez viszonyított %					
Biztatás	1,5	Felszólítás	2,0	Felügyelet	0,2
Ígéret	0,3	Parancs	0,2	Ellenőrzés	8,2
Helyeslés	3,3	Büntetés	3,4	Intés	0,2
Elismerés	2,6			Fenyegetés	0,4
Dicséret	7,2			Tilalom	2,8
Jutalmazás	0,6			Átterelés	0,2

A vizsgálat során kiderült, hogy a gondolkodásra, tevékenységre, cselekvésre serkentést gyakran használják a nevelők, melyeket határozott követelmény-támasztással kötnek össze. A biztatás, az ígéret, a helyeslés, az elismerés sok hasonlóságot mutat. A gesztusokkal való tudatos jelzés, a velük való elismerés, elmarasztalás, az érdeklődő „odafordulás” ma még nagyon ritka az osztályfőnöki órákon. A mosollyal, az „összenézéssel és nevetéssel” történő serkentés elő-előfordul ugyan, de a jó légkör megteremtésére, a tanulói szorongás feloldására, ma még csak a legképzettebb pedagógusok hasznosítják a gyakorlatban a metakommunikáció által kínált lehetőségeket. Gyakori, hogy a tanárok rosszul „reagálják le” metakommunikációval a gyerekek szóbeli megnyilvánulásait, vagy elnézik, hogy a tanulók kinevessék társaikat, s a tévedéseket gúnyos fintorok kövessék. Néhány jól felkészült osztályfőnök óráján tapasztalható, hogy a kollektíva tagjai is hangot adnak helyeslésüknek és elismerésüknek, s ha szükséges, biztatják is társaikat. Így nyer megvalósulást – amit a szakirodalom is erőteljesen hangsúlyoz –, hogy „a közösségi szituációkban a társak magatartása” döntő jelentőségű.

Öröndetes a dicséret magas százalékaránya, ami azt bizonyítja, hogy e módszert gyakran használják az osztályfőnökök. Az osztályfőnöki órákról készített jegyzőköny-

vekből kitűnik, hogy kitartó szorgalomért, kiemelkedő teljesítményért, jelentős fejlődésért kapnak dicséretet a tanulók. Az osztályfőnökök egyéneket és csoportokat egyaránt dicsérnek, s nagy gondot fordítanak arra, hogy a közösség elismerésében részesüljön a megdicsért személy. Határozottan állítható, hogy a pedagógusok helyesen alkalmazzák a dicséretet az osztályfőnöki órákon. A jutalmazás azonban ritka. E módszer esetében az elmélet is hosszú, kitartó és kiemelkedő magatartás, tevékenység, teljesítmény, munka esetében javasolja a jutalmazást. 52 osztályfőnöki óra tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a serkentés módszerkombinációit az esetek nagy részében megfelelő arányban és jól alkalmazzák az osztályfőnökök. Segítségükkel tudatosítják a közösség által elvárt magatartást, s az egyéneket és a kollektívát a helyes cselekvésre motiválják, miközben örömlélményben részesül az egyes tanuló és az osztályközösség.

A kényszerítés „eszközrendszerének” igénybevétele a legalacsonyabb százaléku az osztályfőnökök gyakorlatában. Ez azt látszik igazolni, hogy a „keményebb” eljárásokhoz ritkábban nyúlnak a tanárok, helyettük inkább a meggyőzést, felvilágosítást veszik igénybe. Törekvéseik progresszív nevelői szemlélet fokozatos térhódításának irányába mutatnak. A „mennyiségi paraméter” terén nincs komolyabb probléma, a „minőségi” követelmény érvényesítése azonban még messze van a helyes metodika megvalósításától. A felszólítás és a parancs sok esetben túllép az elméleti által megkövetelt határozottságon, s türelmetlenség, a fenyegetés és ridegség jele, mint a gyenge akaratú és az engedetlenség eszköze. A büntetés viszonylag alacsony százaléku ugyan, de a helyzeteknek több mint egyharmad részében helytelen az igénybevételek. A hibák közül csak a leglényegesebbeket soroljuk fel: a büntetés nem oldja fel az egyén és a közösség konfliktusát, az osztályközösség nem ítéli el a helytelen cselekedetet, magatartást, mert a közösség megkerülésével dönt a pedagógus a büntetés mértékéről, a pedagógusok nem mindig tartják be a fokozatosságot, s nem a kollektíva, hanem az osztályfőnök követelése jut kifejezésre a büntetésben. Az osztályközösségek több mint egyharmad része nem él helyesen a kényszerítés eszközeivel abban az esetben, ha tagjai a gyenge akaratú, a közösségi tudat hiánya, az engedetlenség miatt nem teljesítik a kollektíva követelményeit.

A gátlás módszertípusai közül megnyugtató, hogy a felügyelet, az intés és a fenyegetés elenyésző számban fordult elő. Érthető és természetes hogy a gondoskodás, a védelem a 10–14 éves korban egyre jobban háttérbe szorul, s a pedagógusok ezt figyelembe veszik nevelő tevékenységük során. A közösségeknek önálló, aktív tanulóokra van szüksége, akik felügyelet, intés és fenyegetés nélkül is helyesen cselekszenek. Ellenőrzés azonban szükség van, s az osztályfőnökök jó érzékkel és tudatosan a közösséget is bevonják a munka, a tanulás, a szórakozás, a játék, a közéleti tevékenység ellenőrzésébe és értékelésébe. A tiltás viszont gyakran szerepel a tanárok módszerei között. Ez nem is lenne probléma, ha csupán a „nem kívánatos” magatartást akadályoznák meg általa. Az osztályfőnöki órákon a nevelési szituációknak majdnem a felében a nevelők tilalma arra utalt, hogy tanítványaiknak mit nem szabad tenniük, hogyan „nem viselkedhetnek”. A tiltást összekötötték a „prédikálással”, s nem mutattak rá hogyan viselkedjen a tanuló, mik a követelmények a helyes magatartásban. A gyerekek metakommunikációval is jelezték, hogy terhes számukra a tiltás. A százalékos adatok és az „órajegyzőkönyvek” tényei is azt látszanak alátámasztani, hogy az osztályfőnökök kevésbé ismerik és alkalmazzák az átterelés módszerét.

A meggyőzés olyan nevelési módszer, melynek célja a tudatformálás és a meggyőzés kialakítása értelmi és érzelmi ráhatással. A meggyőzés módszere az osztályfőnöki órákon a legnagyobb százalékarányban – 54,3 százalékban – fordult elő:

Az összesen alkalmazott módszerekhez viszonyított %

Oktatás:	0,3	Előadás:	–
Példa-példakép:	0,4	Vita:	14,8
Eszménykép:	–	Beszámoló:	3,9
Bírálat:	4,7	Ankét:	0,8
Önbírálat:	1,2	Megbeszélés:	3,5
Etikai beszélgetés:	24,7		

Feltűnő, hogy a példa és példakép a módszerekben nagyon alacsony százalékarányt képvisel. Mennyiségileg nem elegendő az osztályfőnöki órákon e módszer igénybevétele. Minőségi szempontból viszont a nevelők mindig pozitív – utánpótlásra, követésre alkalmas – példákat, példaképeket állítanak a gyerekek elé, képessé teszik őket a tudatos választásra. Az osztályfőnökök világnézeti és erkölcsi nevelés szempontjából egyaránt a helyes magatartásminták kialakítására törekszenek, s minden esetben a közösségi szempontból hasznos emberi tulajdonságokat és cselekvési modelleket állíthatják a tanítványaik elé.

Az általános iskolai nevelés és oktatás terve többek között javasolja, hogy a tanulókat negatív – kedvezőtlen – tapasztalatait is gyűjtsék össze az osztályfőnökök. Ebből következnek a bírálat nagy része, de a gyerekek egymást, s a közösség munkáját, viselkedését, a kollektíva hibáit gyakran bírálják. A hiányosságokat, a negatívumokat egyaránt szóvá teszik, de nem csupán az „elítélés” kap hangsúlyt a kritikában, hanem a javítás szándéka, a tennivalók számbavétele is. Az osztályfőnöki órák a bírálat metodikájának helyes alkalmazásával jól szolgálják a közösségformálást, s a társadalmilag megfogalmazott igénynek – a közéleti ember nevelésének – is eleget tesznek.

A táblázat kimutatja, hogy az etikai beszélgetés a legtöbbször használt nevelési módszer az osztályfőnöki órákon, hiszen az összes módszer csaknem negyed részét teszi ki. Megállapítható, hogy az osztályfőnökök az erkölcsi fogalmak, szabályok kialakítását, kiegészítését, elmélyítését jó színvonalon végzik. Valószínű azonban, hogy az idő gazdaságosabban kihasználhatóvá válna, ha a beszélgetés technikáját a tanárok és a tanulók jobban ismernék. Ma még nem mindig megoldott a beszélgetés irányítása. A 7–8. osztályban is előfordul, hogy amikor egy-egy rész kérdésben a beszélgetés „átadható” lenne a legfejlettebb tanulóknak, az osztályfőnökök nem maradnak a háttérben. Problémák vannak a „szó átadásával-átvételével”, s gyakori az „elkalandozás” és a „bőbeszédűség” is. A pedagógusoknak nem sikerült a gyerekekkel megérteni, hogy az osztályközösség érdeke a célirányos, logikus, jól szervezett, az igazság evidenciáját szem előtt tartó, a közéletiséget szolgáló beszélgetések lebonyolítása. Fejlődést jelent, hogy az órák 72,4 százalékában előre tervezik a beszélgetés kérdéseit. Ez egyik – a nevelői tudatosságot biztosító – feltétele az osztályfőnöki óráknak. Az osztályfőnökök 27,6 százaléka az órán „ötli ki” a kérdéseket, ezért nem tudnak maradéktalanul eleget tenni a pedagógiai és didaktikai követelményeknek, s ezért lesznek a kérdések pontatlanok, „túlméretezettek”. Gyakorivá válnak a „kiegészítő” és a segítségnyújtást szolgáló kérdések, s nem jut idő a gondolkodásra és a válaszok megfogalmazására.

Magas százalékarányú a vita módszere. A közösségi élet alakítása, a demokratikus jogok és kötelességek gyakorlása e módszer keretében biztosíthatók a legjobban. Egyértelműen megfogalmazható, hogy az osztályközösségek több mint fele egyáltalán nem tud vitatkozni. A vita szabályait kevés osztályközösség ismeri. A tanulók nem hallgatják figyelmesen társaik véleményét, s gyakori, hogy a vita veszekedéssé, szemé-

lyeskedő nézeteltéréssé válik. Az ismétlés, a „szószátyárkodás”, az erőszakos nagyhangúság is sokszor előfordul. A vitára általában felkészülnek a gyerekek, a témák is változatosak, érdekesek, de a kifejező beszéd, a világos okfejtés, a szabályok betartása terén már problémák vannak.

Az oktatás, még inkább a „kioktatás” ritka felhasználása indokolt az osztályfőnöki órákon. A fejlettebb gondolkodású, cselekvőképességű gyerekek beszámolóit viszont sokszor szerepelnek az osztályfőnöki órák módszerei között. Az önállóságra nevelést szolgálják az egyes tanulók vagy csoportok által készített beszámolók, s közvetve a közösség formálására is nagy hatással vannak, mert a közvélemény kialakításában az azonos korú társak verbális közlései döntő jelentőségűek. Mivel növekvő tendenciát mutat az osztálykollektívák közös élménye – együttes játék, társadalmilag hasznos munka alkalmai, a színház- és mozilátogatások, sportrendezvényeken való részvétel, osztálykirándulás szervezése stb. – a beszámoló és az ankét módszereinek száma is megnövekszik. Hatásukra a meggyőzés verbálisan és közösségi tapasztalatszerzés formájában jut kifejezésre. Szinte minden iskolában előnyös szemléletváltozás következett be a két módszer alkalmazásában.

A követelmények tényleges megvalósulásának feltétele a gyakorlás, melynek eszközei közül a következőket használják pedagógusaink az osztályfőnöki órákon:

Az összesen alkalmazott módszerekhez viszonyított %

Szoktatás: 1,2	Gyakoroltatás: 1,2	Munka: 2,4	Játék: 3,7	Versenyt: 4,1
----------------	--------------------	------------	------------	---------------

A gyakorlás „eszközrendszerét” az osztályfőnökök 12,6 százalékban veszik igénybe. Valószínű „elegendő” ez a százalékarány, mert a gyakorlásra elsősorban az osztályfőnöki órákon kívüli időszakban: az úttörőfoglalkozásokon a szabad idő tevékenységben (kirándulás, kulturális esemény látogatása, olvasás, sportrendezvényen való részvétel, hobbifoglaltság, megfigyelés a környezetben és a tömegkommunikációs eszközök igénybevételével stb.) napközi otthonban, ünnepélyen, szakkörökben, tanórákon stb. kerül sor. Örvendetes a játék és a gyerekek számára sok örömet jelentő verseny magas százalékaránya a módszercsoport keretén belül. Az együttes erőfeszítések, az egymásrahatás intenzitása, a jobb teljesítményekre való mozgósítás olyan élményt jelent a tanulók számára, mely a közösségi érzést és cselekvőkészséget erősíti.

Szinte minden általános iskola számba veszi, összegezi a nevelés eredményeit és problémáit, de a mérés technikáját kevésbé ismerik. A neveltség- és tudásszint írásbeli rögzítése jelentős tanári túlterheléssel jár. Divattá vált a mérés, s egyik iskola sem akar „lemaradni” a másik mögött. Ezért belekényszerülnek olyan versengésbe, melyhez nem biztosított az elméleti alap, s amelyből a nevelés gyakorlata is keveset profitál. Előfordul, hogy a „mutató” munkaterv számára készülnek a „mérések”, de a tényeket és adatokat a tantestület nem bontja le konkrét feladatokra, nevelési hatások megszervezésére.

KÖVETKEZTETÉSEK, MEGÁLLAPÍTÁSOK

A vizsgálat megállapításaiból kitűnik, hogy a fejlődés a módszerek terén nem egyforma szinten jelentkezik. A fejlődés mértéke iskolánként, módszerenként más és más. Konkrét adatok, tények bizonyítják, hogy a kényszerítés – és részben a gátlás – eszközei a gyakorlatban háttérbe szorulnak, s a serkentés száma viszont növekvő fél-

ben van az utóbbi időben. A metakommunikáció motiváló erejével viszont még kevésbé élnek az osztályfőnökök. A korábbi autokrata szemléletből fakadó büntetés – s általában a kényszerítés – részben „átmentődött” a ma gyakorlatába. Az ellenőrzés terén a közösség aktivitására támaszkodás szándéka egyre erőteljesebben érvényesül a gyakorlatban. A tiltás igénybevétele kevésbé mondható sikeresnek, alkalmazásában a „tabu” kerül előtérbe, s e módszer ritkán ötvöződik más metodikai kombinációkkal. Úgy véljük, hogy a példa és a példakép gyakoriságának növelése, az etikai beszélgetés és a vita szakirodalom által javasolt módjainak elsajátítása a pedagógustovábbképzés egyik legfontosabb feladata lehet a közeljövőben. Az osztályfőnökök figyelmét külön fel kell hívni az osztályfőnöki órán kívüli gyakorlás alkalmainak megszervezésére, ellenőrzésére, s az osztályfőnöki órán történő értékelésére.

Nyilvánvaló, hogy az általános iskolai nevelés és oktatás tervének szellemében dolgozó, a módszerre vonatkozó elméleteket tanulmányozó és azt a gyakorlatban adaptáló – a neveltségi helyzetet reálisan ismerő, a feladatokat helyesen megfogalmazó és végrehajtó – tantestületek a fejlődésben élen járnak. Elemzéseik reálisak, gondjaikkal őszintén szembenéznek, s kisebb-nagyobb problémák esetén keresik a célra vezető megoldásokat. Az „előremozgás” feltételei: a magasabb elméleti felkészültség, a minőségi nevelőtevékenységre való törekvés, a tanárok közötti és tanulókkal kialakított együttműködés.

Ovatos becsléssel – az osztályfőnököktől kapott információk alapján – állíthatjuk, hogy a tantestületek közel egyharmad része az autokratikus nevelési stílus híve. Az igazgatók, s a magasabb szintű vezetők sokszor félreismerik a nagyhangú, erőszakos pedagógusokat, s agresszivitásukat aktivitásnak vélik, s így nem tudják felmérni romboló, regresszív hatásukat. Rosszabb eset azonban, ha az iskola első számú vezetője tudatosan az autokrata pedagógusok mellé áll, s azzal érvel, hogy a közösséggé fejlődés kezdeti időszakában a követelés csak autokrata eszközökkel valósulhat meg, s a gyakorlatban nincs tiszta demokratikus vezetési stílus. Ezek a vezetők nem veszik figyelembe azt az evidens tényt, hogy ezért nincs demokratikus stílus, mert nem teremtik meg hozzá a feltételeket, s ebből következik, hogy a progresszivitást képviselő nevelők elszigetelődnek és elkedvetlenednek.

Az általános iskolai igazgatók nagyobb része a tényleges neveltségi helyzetet képes és hajlandó – beszámolóiban, az iskolai munkatervben, a szakfelügyelőknek adott információkban, a felsőbb szerveknek küldött jelentéseikben, a pedagógusok minősítéseiben, a jutalmazás és kitüntetés indoklásában – megfogalmazni és vállalni. Az ő vezetésük alatt a nevelés minden színterén – így az osztályfőnöki órán is – a demokratikus nevelési stílus, a tanulók munkáját előnyösen motiváló légkör, a kollektív szellem, az aktivitás, a jó együttműködés alakul ki a nevelés folyamatában.

A progresszív módszerek alkalmazása lehetővé teszi a közösségi értékek kialakulását. Az általános iskolai nevelés és oktatás tervének szellemében tevékenykedő osztályfőnökök a tapasztalás, a tudatosítás, a meggyőzés fázisában egyaránt biztosítják az osztályközösségen belüli kommunikációs rendszer célszerű működését. A tanulók közösségi élményei a kollektíva jelen akcióiból, a „mi érzést” kialakító múltbeli élményekből, a jövő terveiből tevődnek össze. A közösségben lefolytatott vita a nyilvánosságigényt, a „tabuk” elkerülését, a közvéleményt alakítja. A tanulók az osztályközösségben – a helyesen alkalmazott módszerek hatására – közelállnak egymáshoz, s azok a „konstruktíven aktív” gyerekek kapnak elismerést társaiktól és az osztályfőnököktől, akik készek az együttműködésre, kapcsolatteremtésre, és akik képesek a kollektívában keletkezett konfliktusok feloldására. A tanulóközösségekben lehetőség nyílik a kiugró teljesítményekre és a kollektíva segítségével az elmaradottak felzárkóztatására. A közösség egyes tagjai egyre önállóbbakká válnak, s folyamatosan és

eredményesen működik a tanulók önkormányzati szerve. A felsorolt értékek kialakításának metodikája az elméletben kidolgozást nyert, a gyakorlatban pedig az osztályfőnöki órák szerepe többek között abban nyilvánul meg, hogy biztosítja az elmélet útmutatásai alapján a közösség tényleges kialakulását.

DR. DARÓCZY SÁNDOR
Budapest

A nevelési folyamat korszerűsítéséért

II.

A *tanulói tevékenységrendszer* kialakítása, értékmegvalósító szerepének vizsgálata minden évben visszatérő feladat volt. A tevékenységeket az egyes tanulócsoportok maguk szervezték, az elemzés azonos szempontok szerint, általában írásos felméréssel, ötfokozatú értékkálán történt. Minden évben 38 féle tevékenységgel való azonosulást vizsgáltuk meg. Az azonosulás foka évről évre emelkedett. A *politikai jellegű tevékenységekkel* való azonosulás főleg a harmadik és a negyedik osztályban fejlődött, az utóbbi évben ugrásszerűen. E tevékenységeket 51–80 százalékuk szívesen csinálja, 34–36 százalékuk azért, mert belátja, hogy szükséges, s csak 5–10 százalékuk hivatkozik az érdekre. Az egyes tevékenységek 4,3–4,5-es értékelést kaptak a negyedik évben, s volt amelyiknek értékelése 0,80-ot emelkedett egy év alatt (beszélgetés, vita politikai kérdésekről). A *tanulási tevékenységek* sora ugyancsak minden korábbinál magasabban értékelt a negyedik osztályban, sőt már némi beszűkítő hatása is érezhető. A *fizikai munkák* fajtái mind a négy kísérleti évben magas értékelést kaptak, a tanulók kétharmada szívesen végzi. Az egész kísérleti időszakban a *kulturális tevékenységek* kapták a legmagasabb értékelést (a negyedik osztályban 4,71), pedig tizenegyféle tevékenységről volt szó. Sajnos, a *testkultúrával* kapcsolatos tevékenységek mind a négy év során a legalacsonyabban értékelték voltak, s ebben – a kísérleti szituáció ellenére sem – jutottunk előrébb. Úgy tűnik, ebben az életkorban már nem lehet kezdeni a testkultúra megszerettetését. Ettől eltekintve tanulóink tevékenységrendszere egyre átfogóbb, egyre színvonalasabb lett, s azzal a fiatalok – a testneveléssel kapcsolatosak kivételével – jól azonosultak.

3.3. Az ember társadalmisága leginkább társas kapcsolataiban, interakcióiban és interperszonális viszonyaiban nyilvánul meg. Viszonyainak, kapcsolatainak zöme emberre irányuló kapcsolat, mely tevékenysége révén fejeződik ki, s eme kapcsolataiban, tevékenységében nyilvánul meg és fejlődik értékrendje. Az emberi kapcsolatok tehát mindig érték kifejezők és általában értéképítőek. Ez utóbbi vonatkozásuk a nevelési folyamat integráns része. Ebből következően kísérleti munkánkban a tanulók *szociális kapcsolatainak* elemzése és fejlesztése mindig központban állt.

Tanulóinkat bonyolult hatásrendszer alakítja, melynek egy része céltudatosan irányítható pedagógiai tényezőkből áll, míg másik része pedagógiailag alig, vagy nem irányítható spontán hatást jelent. A nevelés – szociológiai értelemben – személyek, tárgyak, tevékenységek és információk koordinálását jelenti. A tanulókra hatást gyakorló tényezők információs értékének ismerete nélkül elképzelhetetlen e tényezők koordinálása, pozitív hatásaik felerősítése, negatív hatásaik közömbösítése. Kísérleteink során a *nevelési tényezők* minél szélesebb körének irányítására, tevékenységük